

Escultures, memòria i didàctica de la Batalla de l'Ebre

Sculptures, memory and didactics of the Battle of the Ebro

Mar H. Pongiluppi

Escola d'Art Vapor Nou

marhpongiluppi@gmail.com

Rebut: 15/03/2020

Acceptat: 02/05/2020

Resum

D'ençà del 1939 els espais històrics de la Batalla de l'Ebre van estar sotmesos a un procés de monumentalització. Plaques i monòlits diversos, com també grans monuments, com l'aixecat a Tortosa, van perpetuar la memòria dels vencedors. En acabar la Dictadura franquista van continuar les intervencions al territori amb monuments discrets i plaques que, en general, responien a iniciatives privades. Aquestes peces estaven dedicades, de manera genèrica, a persones d'ambdós bàndols, com també a unitats republicanes o persones concretes víctimes de la contesa. A partir del 2011 el grup de recerca DIDPATRI (Didàctica del Patrimoni) de la Universitat de Barcelona va iniciar una nova dinàmica pel que fa a la memòria històrica ubicant, per primera vegada, plaques escultòriques en bronze dedicades a l'entorn militar de l'Exèrcit Popular de la República, i en relació amb projectes de recerca desenvolupats pel grup.

Paraules clau: escultura, memòria, guerra civil espanyola, monument.

Abstract

Since 1939 the historical spaces of The Battle of the Ebro were submitted to a process of monumentalization. Commemorative plaques and monoliths, as well as big monuments, like the one raised at Tortosa, perpetuated the memory of the victors. When the Francoist Dictatorship came to its end, the territory continued to be intervened with discreet monuments and plaques, which generally came from private initiative. These pieces were generically dedicated to people from both sides, as well to republican units or specific individuals, victims of the conflict. Starting from 2011, the research group DIDPATRI (Didàctica del Patrimoni) from the University of Barcelona, began a new dynamic regarding historical memory, locating for the first time, sculptural bronze plaques dedicated to the military affairs of the Popular Republican Army, and related to research projects developed by the group.

Keywords: sculpture, memory, Spanish Civil War, monuments.

CONJUNTS ESCULTÒRICS I CAMPS DE BATALLA. LA BATALLA DE L'EBRE

Durant la segona meitat del segle XIX es va consolidar a Nord-amèrica i Europa la tradició d'ubicar monuments de diferents dimensions en els camps de batalla recents, o de passats més o menys llunyans. Alguns d'aquests monuments eren conjunts escultòrics, o bé els incorporaven en memorials de diverses tipologies. En general estàtues i baixos relleus estaven dedicades a unitats, combatents i persones implicades en la lluita, comandaments militars o en memòria de les víctimes, com també al·legories a la victòria, la pàtria, la mort, el sacrifici, etc. Aquestes intervencions escultòriques s'ubicaven sobre els llocs on s'havien succeït els enfrontaments bèl·lics. A banda dels camps de batalla, però, també es van aixecar monuments commemoratius de molt diferents tipologies en cementiris o en memorials. Les Guerres Mundials van perpetuar la tradició i en els camps de batalla es van continuar ubicant monuments, molts dels quals de caràcter escultòric, confeïts segons els corrents estètics dominants. Aquestes intervencions van contribuir a fixar emocions i memòria dels escenaris de combat sobre els paisatges i els llocs. El llistat d'intervencions i propostes significatives de caràcter escultòric en camps de batalla és considerable. Trobem, per exemple, impressionants repertoris escultòrics in situ a Gettysburg; al Somme amb exemples tan destacats com el sentit monument de Beaumont-Hamel; el singular conjunt d'Ecabat (Gallipoli); els emotius conjunts escultòrics dedicats a l'aixecament de Varsòvia; els soldats esculturitzats de Utah Beach a Normandia; o la gegantina escultura de la mare Pàtria de Stalingrad.

En els camps de batalla de la Guerra Civil espanyola del 1936-1939 els vencedors també van monumentalitzar els escenaris de la victòria, però rarament aquests monuments van implicar intervencions escultòriques in situ. Cal entendre que per raons de cost i seguretat, el règim va orientar les estratègies quant a construcció de monuments en propostes suportades en materials de construcció.

La Batalla de l'Ebre va ser la més gran i significativa de la Guerra Civil i els espais van conèixer iniciatives de monumentalització, però aquestes sempre van ser desiguals (Junqueras; Hernández, i ali, 2000). Probablement el primer monument que es va aixecar en el context de la Batalla de l'Ebre la ser la petita piràmide escalonada feta, en formigó, pels combatents de la XV Brigada internacional. El monument es va fer mentre es desenvolupava la batalla i recordava, amb els noms marcats sobre el formigó, els comandaments de la brigada que havien mort en combat. La peça es va aixecar en una zona pregona de la Serra de Pàndols, va romandre semioculta i, cosa inversemblant, es va conservar tot i que, en el moment de realitzar aquest escrit, el seu estat de protecció i conservació és lamentable. Els de la XV Brigada no van ser, però, els únics que van aixecar monuments. Just acabada la batalla també ho van fer els italians i les divisions navarreses que van congeïr petits monuments i monòlits commemoratius. També es van col·locar cenotafis en memòria de combatents alemanys, en els llocs on els seus avions havien estat abatuts, o allà on havien estat morts. La placa en memòria del tanquista Gustav Trippe a la Fatarella és una de les més significatives. El monument més important, però, és el que va aixecar

a Tortosa, enmig del riu Ebre, el 1964 tot commemorant el 25 aniversari de la batalla, que va ser inaugurat formalment el 1966 pel General Franco. La peça, obra de l'escultor Lluís Maria Saumells, de 26 metres d'alçada s'organitzava a partir de dues piràmides estretes; damunt la més alta havia una escultura al·legòrica que mostrava un soldat aguantant un estel (un «lucero»), i a la més baixa l'escultura d'una àliga amb les ales obertes. Una altra intervenció de caràcter estatal dels anys seixanta va ser la monumentalització del mirador del Coll del Moro, allà on havia estat instal·lat el lloc de comandament de Franco. Al seu torn persones vinculades al terç carlí de «Nostra Senyora de Montserrat» van monumentalitzar l'entorn dels enclavaments de Quatre Camins i Punta Targa. La intervenció constava d'una creu i inscripcions en record de l'exemple i sacrifici dels requetès que van morir a la contesa 1936-1939. En la propera posició de Punta Targa una altra làpida estava dedicada a tots els que havien mort allà. Vora el cim de l'Àliga, a tocar de Gandesa, també havia existit un petit monòlit en record de la Legión espanyola avui pràcticament desaparegut.

Després de la mort de Franco es van anar instal·lant plaques en memòria de combatents concrets com la de Marcel Savoia de la XIV BI; a Benifallet, com també a unitats determinades. Trobem peces d'aquest tipus dalt la Punta Alta de Pàndols (cota 705) o al cementiri de Gandesa. En el context del postfranquisme, i en un imaginari de «reconciliació nacional» van sovintejar, també, intervencions dedicades a les víctimes d'ambdós bàndols, així com monuments dedicats genèricament a la pau. El 1988 amb motiu del 60 aniversari de la batalla l'artista Javier Torres va dissenyar el monument que es va aixecar a l'alt dels Aüts, dedicat a tots els combatents. Destaca també el gran monument dedicat a la Pau, aixecat per la Lleua del Biberó, en la cota 705 de Pàndols, i que consisteix amb una gran estructura cúbica amb un baix relleu d'un colom de la pau.

A finals del segle XX i principis del segle XXI també van començar a aixecar-se monuments que de manera específica recordaven el bàndol republicà. Així el monument dedicat a l'Aviació Republicana aixecat a Gandesa el 1978 o el monument dedicat a les Brigades Internacionals a Marçà en el 2003. I encara es podrien afegir experiències singulars com el Bosc de la Memòria, impulsat per l'Associació Lo Riu, amb la col·locació de desenes de petites plaques amb els noms de combatents de les Brigades Internacionals.

Tot plegat, i deixant de banda el precedent singular de la piràmide escalonada de la XV brigada a Pàndols, sembla com si s'haguessin succeït una sèrie d'etapes en la dinàmica de monumentalització del camp de batalla. La primera, durant la llarga postguerra, dedicada a perpetuar la memòria dels vencedors amb iniciatives de persones particulars, i dels col·lectius de les unitats militars, però també amb intervencions d'estat com el gran monument de Tortosa o l'arranjament del Coll del Moro. En un segon moment, després de la mort del dictador, van començar a sovintejar petites intervencions disperses en memòria de combatents i unitats republicanes. Aquestes iniciatives les van desenvolupar particulars i ajuntaments. Tanmateix el que també va tipificar el període del postfranquisme van ser les propostes de biaix institucional dedicades als combatents d'ambdós bàndols o al concepte de la Pau. Finalment, entrat ja el segle XXI van començar a sovint-

tejar intervencions que reivindicaven obertament la memòria dels combatents i de les unitats de l'Exèrcit Popular de la República. En aquestes iniciatives va jugar un paper important el programa iconogràfic desenvolupat pel grup de recerca DIDPATRI (Didàctica del Patrimoni) de la Universitat de Barcelona. Aquestes intervencions es van fer amb la voluntat d'acabar amb el dualisme imposat per la Transició que presentava la Guerra Civil espanyola com un enfrontament entre germans, en el qual tots tenien les seves raons. Contràriament la proposta, de DIDPATRI seguia una línia oposada considerant que la guerra l'havia provocat un cop d'estat feixista, i se situava en una línia de condemna similar a la que a Europa es practicava respecte al nazisme i el feixisme. En aquest sentit es bandejaven opcions expiatòries i dualistes (tots els bàndols tenien raons) i les propostes se centraven exclusivament a reivindicar la memòria dels que es van enfrontar el feixisme i en defensa de la llibertat.

UNA PROPOSTA D'ARQUEOLOGIA PÚBLICA

Entre el 2011 i el 2018 el grup de recerca DIDPATRI, en col·laboració amb diferents ajuntaments i associacions culturals va col·locar damunt el territori de la Batalla de l'Ebre cinc plaques commemoratives dedicades a persones o unitats de l'Exèrcit Popular. Es tractava de plaques de bronze de dimensions similars (80x60 cm, 60x40 cm o medalló de 60 cm de diàmetre). Les escultures les va confegir Mar Hernández Pongiluppi, autora del present article i professora, durant el període esmentat, del Departament d'Educació Visual i Plàstica de la Universitat de Barcelona. Les foses en bronze les va realitzar el verterà fonedor de Sants Jordi Pesarrodonà. Per tal de resoldre els elements escultòrics memorialístics es va optar per un estil que recordés l'estètica dels anys trenta i que, a l'hora, estigués en connexió amb els monuments escultòrics de la Primera i la Segona guerres mundials, amb el benentès que la Guerra Civil espanyola havia format part de la gran guerra civil europea, la guerra dels «30 anys» que s'esdevingué entre 1914 i 1945. La unitat estilística es considerava important en tant que la idea era anar incorporant elements escultòrics al llarg dels anys i aquests elements havien de tenir unitat estètica i de materials. La primera placa es va col·locar als Monjos, el 2011, dedicada a l'aviació republicana i la darrera el 2018 dedicada al Tinent Coronel Manuel Tagüeña. Tanmateix el programa iconogràfic a la batalla de l'Ebre continua en el moment de redactar el present article i s'ha manifestat també en les més diverses propostes iconogràfiques, del 3D i el matte painting a la generació de vídeos sobre la batalla (Hernández, Hernández, 2018)

La proposta i iniciativa memorialística de DIDPATRI era de caràcter holístic i s'ha d'entendre en un context d'arqueologia pública (González, Sebares, Hernández et ali...). DIDPATRI va començar a treballar en arqueologia del conflicte el 2007, i va treballar sobre camps de batalla de la Guerra Civil espanyola a partir del 2009. De llavors ençà el grup va investigar i excavar al voltant de la Batalla de l'Ordal (1939); els Camps d'Aviació del Penedès durant la Batalla de l'Ebre (1938); el darrer lloc de comandament de la Com-

panyia Botwin, Batalla de l'Ebre (1938); els combats de la Fatarella a finals de la Batalla de l'Ebre (1938); la captura i execució de Robert Merriman (1938)... Aquestes intervencions, com hem assenyalat, es van fer en una perspectiva d'arqueologia pública, això vol dir que, entorn dels objectes de coneixement, es van mancomunar aportacions des del punt de vista de l'arqueologia, la història i l'antropologia i sempre implicant institucions, veïns, professorat i ajuntaments del territori (Hernández-Cardona, Íñiguez, Gesalí, Rubio-Campillo, 2020). Al seu torn la recerca s'entenia en la seva extensió de socialització i en aquest sentit es va procedir a l'elaboració de publicacions de caràcter didàctic, a la museïtzació d'alguns dels sectors investigats, a col·laborar en el disseny i realització de museus i també a la monumentalització i al foment de polítiques de memòria. (Arnabat, Hernández, 2011) Precisament en aquest darrer aspecte és on cal inscriure la realització de les escultures de memòria. Amb la iniciativa s'establia, per primera vegada, una línia de continuïtat nítida entre recerca interdisciplinària; relació amb l'entorn cívic; socialització dels sabers generats; funcionalitat de la recerca a partir de propostes de museïtzació i, finalment, promoure una cultura de memòria a partir de la ubicació de monuments escultòrics en els llocs excavats i investigats.

PLACA EN MEMÒRIA DE L'AVIACIÓ REPUBLICANA. ELS MONJOS

Entre el 2008 i el 2010 el grup de recerca DIDPATRI, en col·laboració amb l'Estació Territorial de Recerca de la Generalitat de Catalunya i l'Institut d'Estudis Penedesencs, va realitzar recerca arqueològica en els camps de l'aviació republicana utilitzats durant la batalla de l'Ebre (Rojo, 2012). El conjunt de camps: Pacs; Sabanell; Santa Oliva; Monjos, va ser conegut com «El Vesper de la Gloriosa». En acabar la recerca es va procedir a dissenyar un centre d'interpretació sobre l'Aviació Republicana a tocar de la masia del Sarral (Els Monjos). Mentrestant, es procedia a organitzar el Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria, com a centre d'estudis i museal (Hernández-Cardona; Rubió-Campillo; Besolí; Íñiguez; Sospedra; 2019). Per tal de reforçar el procés es va decidir instal·lar una peça de memòria que es va finançar a partir de les partides de recerca (apartats de didàctica) de diferents projectes públics.

La placa, un baix relleu de 80 x 60 cm, porta una llegenda que diu: «1938-1939. En memòria de l'aviació republicana defensora de la llibertat. El Vesper de la Gloriosa». La cronologia 1938-1939 rau en el fet que el camp d'aviació dels Monjos va romandre actiu durant el 1938 i els seus aparells van lluitar a la Batalla de l'Ebre, però les unitats van romandre fins al 1939 i també van combatre durant la batalla de Catalunya. La placa disposada en format vertical té a l'extrem superior l'escut genèric de l'aviació republicana (sense distintiu d'especialitats) amb l'estrella de cinc puntes que sobresurt del marc per la banda superior. En el centre hi ha el cap i el tors d'un pilot amb gorra i equip de vol. En segon terme hi ha una esquadrada de tres Polikarpov I-15 vistos des d'una posició superior. Encara sota dels avions hi ha un ventall de raigs rectilinis que convergeixen cap al pilot.

La llegenda superior està flanquejada per dues branques de llorer. La placa escultòrica es va ubicar (per iniciativa de l'ajuntament de Santa Margarida i els Monjos) integrada dins d'una gran estrella de formigó perfilada amb ferro. La peça està ubicada a l'esplanada que hi ha davant de la Masia del Serral, als Monjos, a la vora de l'entrada d'un refugi anti-aeri i a tocar de l'hangar que esdevé seu museal del Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria. El Centre d'Interpretació i l'escultura es van inaugurar en-sembla la primavera del 2011.

PLACA EN MEMÒRIA DE LA XV BI; 15 BM. LA FATARELLA

La XV Brigada Internacional esdevingué una de les unitats mítiques de la Guerra Civil espanyola. A partir del setembre la XV BI, després que la major part dels internacionals es veiessin obligats a abandonar el país, esdevingué la 15 Brigada Mixta que va incorporar nombrosos combatents catalans de les darreres llesves. La 15 BM va cobrir la retirada del XV Cos d'Exèrcit durant els darrers dies de la batalla de l'Ebre i va tenir moltíssimes baixes. Els darrers combats es van lliurar a Raïmats, un dels punts més alts de la Serra de la Fatarella (Sospedra; Feliu-Torruella; Wilson; Sebares; Hernández-Pongiluppi).

A iniciativa de l'associació cívica Lo Riu, el CSIC (Consell Superior d'Investigacions Científiques-Institut del Patrimoni), amb la col·laboració del grup de recerca DIDPATRI va estar excavant sectors de la batalla de Raïmats el 2011 (Ruibal, 2012). La localització de les restes esquelètiques d'un soldat republicà víctima d'una explosió (que va ser denominat amb el nom de «Xarli» per part dels arqueòlegs), va provocar una forta topada amb la Generalitat quan el Memorial Democràtic emparant-se en la Llei de Foses va impedir que els científics del CSIC i la Universitat investiguessin les restes del soldat (Hernández, 2018). En els anys que van seguir el grup DIDPATRI i Lo Riu van continuar treballant a la zona de Raïmats arrançant estructures defensives, trinxeres i fortins, i promocionant tallers didàctics. En aquest context es va decidir confegir una placa en memòria dels soldats que havien lluitat al lloc.

La placa de 80 x 60 cm i d'orientació vertical es va confegir en bronze. A la banda superior la llegenda diu «XV BI 15 BM. La Fatarella-Batalla de l'Ebre 1938». El text evidencia que la peça fa homenatge als soldats de la 15 Brigada Mixta, però també als de la XV brigada internacional, el nom que la unitat havia mantingut fins al mes de setembre. En posició superior central hi ha l'estrella de cinc puntes, que simbolitza a l'Exèrcit Popular. La punta superior central sobresurt del marc tot repetint la solució que ja s'havia assajat a la placa del Vesper de la Gloriosa. A la banda inferior la llegenda diu «En memòria dels combatents de la Quinzena Brigada defensors de la llibertat», en aquest cas la paraula «Quinzena» agrupa indistintament als soldats d'ambdues unitats. Tant la llegenda inferior com la superior estan magnificades per sengles branques de llorer. A la zona inferior, i com a contrapunt a l'estrella superior de cinc puntes, hi ha l'estrella de tres puntes pròpia de les brigades internacionals.

Figura 1: Procés d'elaboració de la placa dedicada a l'aviació republicana (Foto Mar H.P.)

Figura 2: Placa dedicada a l'Aviació Republicana, abans de la seva instal·lació als Monjos (Foto Mar H.P.)

El motiu iconogràfic central ens presenta un grup de soldats en combat, El que està en primer terme porta un casc Adrian i està disparant un fusell Mosin Nagant; en segon terme un altre soldat, amb gorra de caserna, dispara un Màuser. En darrer terme un altre soldat amb casc Trubia està a punt de llençar una granada. Aquests elements estan en relació amb les restes trobades a l'excavació del 2011, testimonis d'una dura lluita, atès que es van localitzar desenes de beines de Mosin i de Màuser i nombroses granades defensives i ofensives. La placa escultòrica es va ubicar en una llosa de pedra, en una posició excessivament baixa que no acaba de permetre la seva contemplació. El conjunt està just al darrere de la trinxera excavada el 2011. El conjunt es va inaugurar el novembre de 2013 en un acte molt emotiu. Un grup de mossos d'esquadra, amb uniforme i equips del 1938, van retre guàrdia d'armes, i a la cerimònia van assistir el fill i familiars del General Rojo i el nebot del Tinent Coronel Mateo Merino, cap de la 35a Divisió Internacional. D'ençà del 2013 el lloc es va convertir en espai de pelegrinatge de memòria i se celebren anualment actes diversos commemoratius de l'exèrcit republicà i de la Batalla de l'Ebre.

Figura 3: Familiars del General Rojo i del Tinent Coronel Mateo Merino en la inauguració de la placa de la Fatarella (Foto Mar H.P.).

Figura 4: Placa de la XV BI – 15 BM a Raïmats, La Fatarella (Foto Mar H.P.).

Figura 5: Grup de recreació històrica «Ejército del Ebro» a la placa de La Fatarella (Foto Mar H.P.).

PLACA DE ROBERT MERRIMAN I BATALLÓ ABRAHAM LINCOLN. CORBERA D'EBRE.

El juny del 2017 un equip interdisciplinari, coordinat pel grup de recerca DIDPATRI, compost per investigadors de l'empresa SOT Geo-radar; Antropòlegs-Lab i estudiosos locals, i de les Brigades Internacionals, va iniciar excavacions a la Vall de l'Obaga, a Corbera d'Ebre. Els treballs tenien com a objectiu localitzar les restes de comandaments de la XV Brigada Internacional assassinats a la zona entre el 2 i el 3 d'abril de 1938 (després de la retirada del front d'Aragó). Alguns testimonis directes assenyalaven la possibilitat que en un determinat indret de la zona hagués estat enterrat Robert H. Merriman, heroi de guerra nord-americà i un dels caps de la XV Brigada Internacional. L'excavació no va tenir èxit, no es van localitzar restes esquelètiques, tanmateix el programa de didàctica i de divulgació, al voltant de Robert H. Merriman, es va mantenir. Es va confeccionar un vídeo sobre el tema i es va preparar, d'acord amb l'Ajuntament de Corbera d'Ebre, una placa de 60 x 40 cm. en reconeixement al batalló Abraham Lincoln i al seu comandant.

La llegenda de la part superior de la placa diu: "Batalló Abraham Lincoln XV BI. Per la vostra llibertat i la nostra". El text situa el nom de la unitat, batalló i brigada i reproduïx un dels lemes de les Brigades Internacionals. Darrere del text hi ha una estrella de tres puntes, la superior sobresurt de la placa, tot reiterant el recurs utilitzat en les plaques de Monjos i Fatarella. Unes branques de llorer emmarquen estrella i llegenda. El text de la banda inferior de la placa diu: «En memòria de Robert H. Merriman. Mort a Corbera d'Ebre l'abril de 1938». La zona central de la placa està ocupada per una imatge frontal de mig cos de Robert Merriman. Està elaborada a partir d'una de les seves fotos més conegudes. Apareix amb gorra de plat, amb les armes d'infanteria, camisa amb corbata i divisa de comandant/major.

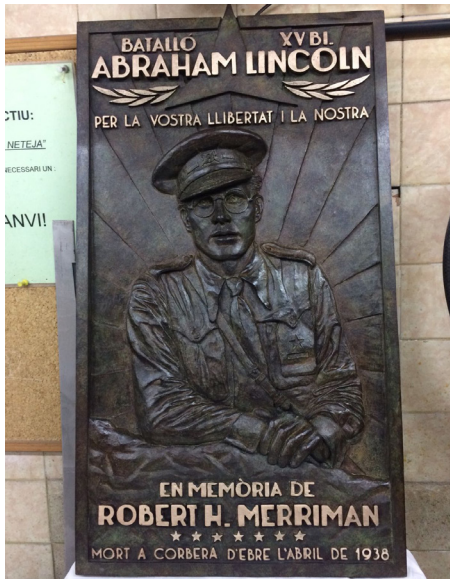

Figura 6: Placa de Robert Hale Merriman. Ubicada a Corbera d'Ebre (Foto Mar H.P.).

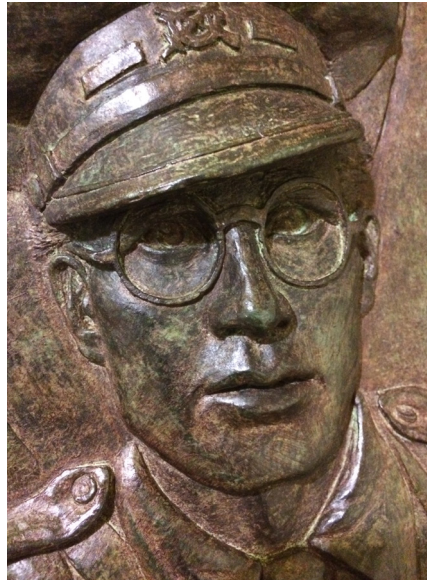

Figura 7: Placa de Robert H. Merriman. Detall (Foto Mar H.P.).

Figura 8: Inauguració de la placa de Robert Merriman amb la bandera del Batalló Abraham Lincoln, amb presidència del Cònsol General dels Estats Units Sr. Marcos Mandojana, i l'acompanyament de recreadors dels grups XV Brigada i UB-Didpatri (Foto Mar H.P.).

La placa està encastada en una pedra de grans dimensions, però en una posició excessivament baixa que en dificulta la contemplació. El conjunt està ubicat en el pàrquing superior del Poble Vell de Corbera d'Ebre, fora del recinte arqueològic. Estava previst que s'ubiqués a tocar de la casa del Poble Vell on probablement va estar detingut Merriman abans de ser executat. Tanmateix la Direcció General de Memòria Democràtica de la Generalitat no va autoritzar la col·locació a l'interior del recinte arqueològic del Poble Vell. En qualsevol cas la posició d'ubicació final també té un alt valor simbòlic atès que està acarada a la Vall de l'Obaga en algun lloc de la qual estan, probablement, les restes de Robert Hale Meriman.

La placa-monument es va inaugurar el 2017, presidida per la bandera del Batalló Abraham Lincoln, amb participació d'un nodrit grup de recreadors (UB-DIDPATRI i XV Brigada) que evocaven els combatents de la XV Brigada Internacional, a l'acte va assistir el Cònsol General dels Estats Units a Barcelona, Sr. Marcos Mandojana, autoritats municipals i membres de la societat civil.

PLACA DELS PONTONERS DE L'EXÈRCIT POPULAR. FLIX

La placa dedicada als pontoners de la batalla de l'Ebre, instal·lada al Castell de Flix el 2018, no va estar vinculada a cap procés de recerca concret, es va confeccionar i ubicar per encàrrec directe de l'Ajuntament de Flix i de l'Associació Cultural La Cana. La finalitat de la placa era homenatjar, amb motiu del 80 aniversari de la batalla, als heroics pontoners de l'Exèrcit Popular que durant la Batalla de l'Ebre van mantenir oberts ponts, passarel·les i comportes per poder abastir les tropes havien passat el riu. Els mitjans de pas van ser atacats contínuament per l'aviació feixista i els pontoners van haver de refer molt sovint les estructures de pas. A Flix va haver-hi el pont de campanya més important del dispositiu logístic republicà, l'anomenat Pont de Ferro, construït dessota mateix del turó del castell. Al llarg de la batalla aquest va ser el principal cordó umbilical que va permetre l'abastiment de les tropes del XV Cos d'Exèrcit.

La peça de 60 x 40 cm. es va confeccionar en bronze com totes les de la sèrie. La llegenda de la banda superior de la placa té el següent text "1938-2018 en memòria dels pontoners de l'Exèrcit Popular de la República". El text està presidit per una estrella de cinc puntes que sobrepassa el marc superior i que evoca l'Exèrcit Popular. També hi ha branques de llorer acompanyant el text. El text inferior diu "En el 80 aniversari de la Batalla de l'Ebre". La iconografia central l'ocupa la figura de mig cos d'un pontoner cofat amb el característic barret d'ales amples i caigudes. Al darrere, en segon terme, es veu l'estructura del pont de ferro de Flix. La placa es va ubicar en un dels murs d'accés al Castell de Flix just a tocar del mirador des d'on es pot contemplar la zona on estigué ubicat el Pont de Ferro durant la batalla de l'Ebre. La placa es va inaugurar el novembre del 2018 amb motiu dels actes commemoratius del 80 aniversari de la batalla de l'Ebre.

Mar H. Pongiluppi

Figura 9: Elaboració de la placa dels pontoners (Foto Mar H.P.)

Figura 10: La Placa dels Pontoners de l'Exèrcit Popular ubicada al Castell de Flix (Foto Mar H.P.)

Figura 11: L'escultora Mar Hernández Pongiluppi i el fonedor Jordi Presarrodona (Foto Mar H.P.).

PLACA DEL TINENT CORONEL MANUEL TAGÜEÑA. LA FATARELLA –ASCÓ

D'ençà del 2011 el grup de recerca DIDPATRI en col·laboració amb l'associació Lo Riu va treballar per revalorar el patrimoni de la Batalla de l'Ebre i l'entorn de la línia fortificada d'Ascó a La Fatarella i Riba-roja. La Serra de la Fatarella esdevingué l'escenari dels darrers combats de la Batalla de l'Ebre el novembre de 1938. El Tinent Coronel Manuel Tagüeña, cap del XV Cos d'Exèrcit va aconseguir retirar les seves tropes a l'altra banda del riu. Tagüeña va ser considerat com el millor comandament de l'exèrcit republicà, a banda va ser molt valorat per les seves accions humanitàries i la seva preocupació pels soldats. Per aquestes raons, de vinculació amb la zona objecte de recerca, el grup DIDPATRI i l'Associació Lo Riu van decidir aixecar un monument en la seva memòria. Es tractava d'una iniciativa innovadora atès que mai a Catalunya, ni a l'Estat espanyol, s'havia aixecat un monument escultòric en memòria d'un comandament republicà. La peça es va fer en forma circular i amb un diàmetre de 60 cm. A l'anella exterior del cercle es va posar la llegenda que diu: "Honor i Glòria. Manuel Tagüeña. Cap del XV cos d'exèrcit de l'Exèrcit Popular de la República". Com en les altres plaques l'estrella de cinc puntes que sobresurt del cercle i les fulles de llorer acompanyen al text. La iconografia central l'ocupa la imatge de la cara del tinent coronel, elaborada a partir d'una de les seves fotos més famoses. La peça es va aplacar contra un monòlit de formigó ubicat, a la divisòria entre La Fatarella i Ascó, en el camí que mena a les restes arqueològiques del Lloc de Comandament del XV

Figura 12: Placa del Tinent Coronel Manuel Tagüeña. Inauguració amb recreadors (Foto Mar H.P.)

Figura 13: Placa del Tinent Coronel Manuel Tagüeña (Foto Mar H.P.).

Figura 14: Carmen Tagüena, filla del Tinent Coronel Tagüena i l'escultora Mar Hernandez en la inauguració de la Placa dedicada a Tagüena en el lloc de comandament del XV Cos d'Exèrcit. (Foto Mar H.P.)

Cos d'Exèrcit ubicat a l'extrem superior dels pendents de la Serra de la Fatarella acarats a Flix. El monument es va inaugurar la tardor del 2018 amb motiu del 80 aniversari de la fi de la batalla de l'Ebre. A la inauguració va assistir Carmen Tagüena, filla del Tinent Coronel, familiars de militars republicans i de combatents, de diverses nacionalitats, de les brigades internacionals.

CONCLUSIONS

El programa iconogràfic i escultural de la Batalla de l'Ebre endegat per DIDPATRI no ha acabat. Tanmateix, ara ja, les cinc plaques col·locades en llocs molt singulars permeten articular una ruta de qualitat per fer una aproximació molt singular i emotiva a la Batalla de l'Ebre. Aquesta ruta, que es pot cobrir en migdia, comença amb la Placa de l'Aviació Republicana als Monjos, des d'aquí i per Reus i el Molar s'arriba a Flix on hi ha la Placa dels Pontoners. Des de Flix es remunta la Serra de la Fatarella per arribar al Lloc de Comandament del XV Cos d'Exèrcit, allà trobem la Placa de Manuel Tagüena. A poca distància hi ha la línia fortificada de Raïmats amb la Placa dedicada a la XV BI, 15 BM. Finalment des d'aquest punt ens arribem a la Placa de Robert H. Merriman a Corbera d'Ebre.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- JUNQUERAS, O.; HERNÁNDEZ, F.X.; CASTELL, E.; FALCÓ, LL.; LUQUE, J.C.; SANTACANA, J. (2000) *La batalla de l'Ebre: història, paisatge, patrimoni*. Barcelona: Pòrtic.
- HERNANDEZ CARDONA, F.X.; HERNÁNDEZ PONGILUPPI, M. (2018). *Ebre 1938. Imatges d'una batalla*. Barcelona: Angle Editorial.
- GONZALEZ-SANZ, M.; SEBARES, G.; HERNÁNDEZ PONGILUPPI, M.; BOJ, I. (2019) Arqueologia pública, iconografia didàctica i memòria de la Batalla de l'Ebre. *Ebre 39. Revista Internacional de la Guerra Civil, 1936-1939*. pp 257-272.
- ROJO ARIZA, M.C. (2012): ¿Arqueología y aviación? La excavación de aeródromos de campaña en el Penedés. *Revista Universitaria de Historia Militar*. Vol. 1. Num. 2., pp.85-108.
- ARNABAT, R.; HERNANDEZ CARDONA, F.X. (EDS). (2001) *Estratègies de recerca i transferència del coneixement històric-arqueològic. El cas de l'aviació republicana (1938-1939)*. Calafell: Llibres de Matricula.
- HERNANDEZ CARDONA, F.X.; RUBIO-CAMPILLO; BESOLÍ, A.; ÍÑIGUEZ, D.; SOSPEDRA, R. (2019): Forgotten Pilots, Airfields and Aircraft: A transdisciplinary Approach to the Memory of the Republican Air Force During the Spanish Civil War. *Public Archaeology*. Vol 18 ; pp. 3-27.
- GONZALEZ-RUIBAL, A. (2012). «El último día de la batalla del Ebro. Informe de las excavaciones arqueológicas en los restos de la Guerra civil en Raïmats. La Fatarella (Tarragona)». (CSIC-INCIPT) *Informes y documentos de Trabajo*.
- SOSPEDRA ROCA, Rafael; FELIU TORRUELLA, Maria; WILSON, Ann; SEBARES VALLE, Gemma; HERNÁNDEZ PONGILUPPI, Mar: «La batalla de La Fatarella, 1938. Museografía, iconografía, recreació i memòria. Un model de recerca didàctica». *Ebre 38. Revista internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*. Núm 8. 2018, Pàgines 229-242.
- HERNÁNDEZ CARDONA, Francesc Xavier (2018): Xarli, el soldat que va morir dues vegades. *Ebre 38. Revista internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*. Núm 8. Pàgines 243-259. RCUB (Revistes Científiques Universitat de Barcelona).
- HERNÁNDEZ-CARDONA, Francesc Xavier; ÍÑIGUEZ GRÀCIA, David; GESALÍ BARRERA, David; RUBIO-CAMPILLO, Xavier (2020). Arqueologia, historia y didáctica de la aviación republicana en Cataluña. En PEREZ JUEZ, Amalia; MORIN de PABLOS, Jorge: *Arqueología de la Guerra Civil y la Dictadura Española: La Historia NO Escrita*. Oxford. BAR. British Archaeological Reports Limited, 2020. ISBN: 9781407316956. Pàgs. 49-61. SPI. Q3 Ranking General (2018); Q3 Arqueología y Prehistoria (2018).

